

2. Інтеграція кримських татар в українське суспільство

Парламент і уряд України, керуючись нормами міжнародного права, визнають право раніше депортованих народів на повернення у місця, в яких вони проживали до примусового переселення.

На 1 січня 1999 р. в АР Крим повернулось близько 300 тис. депортованих. Більшість репатріантів становлять кримські татари. У переважній більшості випадків повернення до Криму раніше депортованих народів відбулось стихійно, і коли на 1 січня 1990 р. повернулось понад 100 тис. кримських татар, перед державними органами виконавчої влади постали нагальні проблеми економічного, соціального, етнічного, політичного та гуманітарного плану щодо їх облаштування та інтеграції в українське суспільство.

У 1991 р. Радою з вивчення продуктивних сил України НАН України за дорученням урядів України і Республіки Крим виконано комплексне дослідження з проблеми кримських татар, результати якого узагальнені в Схемі розселення і працевлаштування кримських татар в Криму.

Кількість бажаючих повернутися до Криму становила не менше 500 тис. чол. Громадські організації (Меджліс та ін.) пропонували завершити репатріацію кримських татар не пізніше 1993 р. Однак практика показала, що ці терміни суперечать економіко-організаційним можливостям прийому, розселенню та облаштуванню депортованих. Масовий і спонтанний характер репатріації в 1989 - 1991 рр., коли повернулось 117 тис.

чол., призвів до значних безладь у розміщенні та облаштуванні тих, хто повернувся, що і стало у ряді випадків причиною конфліктних ситуацій.

У Схемі тривалість періоду повернення депортованих була визначена в 10 років (1989 - 1998 рр.). Було визнано доцільним повернення кримських татар у Крим впродовж трьох етапів.

Перший етап охоплював 1989 - 1991 рр. і був орієнтований на фактичну чисельність (117 тис.) кримських татар, які вже повернулись на той час у Крим. Найбільшу кількість кримських татар Схемою було передбачено прийняти й розселити на **другому етапі (1992 - 1995 рр.)** - близько 190 тис. Фактично за цей період повернулось 66,9 тис. чол. Протягом **третього етапу (1996 - 1998 рр.)** мало повернутися 43 - 58 тис. чол., а повернулося близько 20,3 тис.

Отже, повернення кримськотатарського народу, починаючи з 1989 р., швидко зростало, але з 1992 р. різко обмежилось. Це було викликано економічним спадом у державі, скороченням фінансування програм повернення та облаштування депортованих, які здійснювалися виключно за рахунок асигнувань з Державного бюджету України.

Основна частина раніше депортованих кримських татар поверталась у Крим з Узбекистану (72%), решта з Росії (16%), Таджикистану (3%), а також Казахстану, Киргизії та ряду областей України.

Серед питань, пов'язаних із розселенням кримських татар, чи не найскладнішим є їхнє розміщення. Найбільша складність полягала в узгодженості інтересів депортованих стосовно місця поселення з об'єктивними можливостями регіонів (територіальними, ресурсними, виробничими, економічними, екологічними та ін.) та з урахуванням перспектив розвитку господарства Криму.

Нагадаємо, що в історичній ретроспективі більшість кримських татар проживали у гірській зоні Криму (77% у 1926 р. при загальній чисельності 179 тис. і 69% у 1939 р. при загальній чисельності 218 тис.). На початку 1990-х рр., за даними соціологічного обстеження, на поселення в гірській зоні претендувало вже 80% з тих, хто бажав туди повернути і лише 20% - у степовій. Тому, визнаючи обсяги розселення у гірській зоні, першочергове право надавалось безпосередньо депортованій особі та членам її родини, які до депортації там проживали.

В Україну на 1 січня 2000 р. повернулось 260,8 тис. кримських татар. Розселення депортованих осіб здійснювалось надзвичайно нерівномірно і не завжди відповідало бажанню репатріантів жити в тій чи іншій місцевості. У містах було розселено 27%, а у селах - 73% депортованих. Частка репатріантів у складі населення Криму становить на сьогодні 11,6%, у Білогірському районі вона досягла 33%, у Бахчисарайському, Кіровському, Первомайському і Радянському районах — 20-25%.

У зв'язку з поверненням депортованих з України народів перед державними органами виконавчої влади постали нагальні проблеми соціально-економічного, етнічного та гуманітарного плану щодо їх облаштування та інтеграції в українське суспільство. Погіршення загальноекономічної ситуації в країні і, що не менш важливо, майже повна відсутність законодавчої бази, яка б регулювала зазначені процеси, додатково ускладнюють вирішення цих питань.

Уже у 1989-1991 рр., тобто в період масового й неорганізованого повернення депортованих кримських татар, місцеві органи Криму, виходячи з наявних можливостей, намагались залучити їх до участі в економічному й соціально-культурному розвитку АР Крим. Створений у жовтні 1990 р. за рішенням Кримського облвиконкому Комітет у справах депортованих народів приступив до практичних заходів, пов'язаних з розселенням і облаштуванням кримських татар та інших національних меншин. З метою забезпечення репатріантів житлом та іншими об'єктами соціальної інфраструктури були організовані будівельні трести, що формувались в основному з кримських татар. У місцях розселення депортованих були створені кримськотатарські колгоспи "Авдет" і "Ватан",

радгоспи “Аграрний” і “Водопойний”. З 50 тис. кримських татар працездатного віку до квітня 1991 р. було влаштовано на роботу 34 тис. чол.

Починаючи з 1989 р., уряд України докладає значних зусиль у вирішенні складних соціально-економічних проблем повернення і облаштування депортованих народів. Згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР від 16 серпня 1990 р., №192 були прийняті першочергові заходи щодо вирішення питань, пов'язаних з їх поверненням на постійне проживання в Кримську область. На потреби кримськотатарського населення були виділені додаткові кошти на постачання в Кримську область продуктів харчування, будівельних матеріалів, для забезпечення працевлаштування, створення нових колективних господарств тощо.

У 1992-1994 рр. уряд незалежної України прийняв низку постанов і розпоряджень, пов'язаних з організацією повернення та облаштування депортованих громадян. Це, зокрема постанови Кабінету Міністрів України “Про створення фонду депортованих народів Криму” (14 березня 1992 р.), “Про затвердження положення про республіканську комісію у справах депортованих народів Криму” (24 березня 1992 р.) (з 2000 р. перейменовано на Урядову комісію у справах осіб, депортованих за національною ознакою).

З метою реалізації державної політики у сфері міжетнічних відносин в Україні у липні 1994 р. утворюється Міністерство України у справах національностей, міграції і культур (з 1996 р. - Державний комітет України у справах національностей і міграції, а з 2000 р. Державний департамент у справах національностей та міграції Міністерства юстиції України), у складі якої функціонує Управління у справах депортованих народів.

Кабінетом Міністрів України тільки за 1995-2000 рр. було прийнято більше 25 постанов і розпоряджень щодо вирішення соціально-економічних, етнічних і гуманітарних проблем депортованих народів. З питань облаштування серед найважливіших рішень щодо депортованих є постанова Кабінету Міністрів України №1636 від 11 серпня 1995 р. “Про заходи розв'язання політико-правових, соціально-економічних етнічних проблем в Автономній Республіці Крим”, №331 від 18 березня 1996 р. “Про здійснення заходів для розв'язання соціально-економічних, етнічних та гуманітарних проблем в Автономній Республіці Крим”, якою була затверджена “Програма першочергових заходів щодо розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, які повернулися і проживають в Автономній Республіці Крим”. Програма була спрямована на вирішення найневідкладніших проблем раніше депортованих і розрахована до 2000 р.

У вересні 2000 р. на засіданні Урядової комісії у справах осіб, депортованих за національною ознакою, була схвалена Програма розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися в Автономну Республіку Крим на постійне проживання, на 2001-2005 рр. В ній визначено основні заходи та внесені пропозиції щодо реального забезпечення соціальною та інженерно-транспортною інфраструктурою, необхідною для покращання розселення та облаштування депортованих громадян на найближчу перспективу.

Слід наголосити, що, незважаючи на постійну увагу до проблем депортованих з боку відповідних державних органів, досі невирішеними залишаються питання забезпечення репатріантів житлом та соціальною інфраструктурою, робочими місцями, об'єктами соціально-культурного призначення. Особливо незадовільно складається ситуація у політико-правовій та гуманітарній сферах, які, на відміну від соціально-економічної галузі, не вимагають великих фінансових надходжень.

На жаль, поки що не існує спеціального законодавчого акта щодо поновлення прав депортованих за національною ознакою. Кабінетом Міністрів України передано на розгляд Верховної Ради України проект Закону України “Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України”. Актуальною є також політико-правова проблема -

набуття громадянства України депортованими особами та їхніми нащадками, зокрема кримськими татарами.

Усі раніше депортовані особи та їхні нащадки, які повернулися в Україну до 13 листопада 1991 р. - до набрання чинності Закону "Про громадянство України" - стали громадянами України, в тому числі 146574 кримських татар. Для депортованих осіб, які повернулися після зазначеної дати, як і для вихідців з України, набуття громадянства надається за спрощеною процедурою. Якщо прибулі депортовані не перебувають в громадянстві інших держав і це документально підтверджено, оскільки подвійне громадянство суперечить закріпленому в Конституції України принципу єдиного громадянства України, то їх клопотання про визначення належності до українського громадянства задовольняється органами Міністерства внутрішніх справ Автономної Республіки Крим. Створена (квітень 1998 р.) в адміністрації Президента України Робоча група з підготовки пропозицій щодо вирішення питань, пов'язаних з поверненням депортованих кримських татар, прийняла рішення, яке спрощує процедуру прийняття українського громадянства кримськими татарами.

У серпні 1998 р. Президент України видав розпорядження "Про заходи щодо вирішення питань громадянства депортованих осіб та їхніх нащадків, які повертаються з Республіки Узбекистан в Україну". Відповідно до нього міністерства внутрішніх справ, закордонних справ, юстиції визначили Порядок реалізації домовленості між Україною і Республікою Узбекистан (куди були виселені більшість кримських татар) щодо співробітництва у вирішенні питань громадянства депортованих осіб та їхніх нащадків. Ними урегульовано всі питання, які вирішує Україна відповідно до взятих на себе зобов'язань. Враховуючи домовленість максимально сприяти отриманню громадянства кримськими татарами, на 1 липня 1999 р. скористались цим 32 тис. осіб - близько 62% від числа тих, які проживають в Автономній Республіці Крим.

Адміністрація Президента України, Державний департамент у справах національностей та міграції України, Міністерство закордонних справ України за рекомендаціями Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців та Організації з безпеки та співробітництва в Європі проводять позитивну політику стосовно повернення, розселення і облаштування, а також забезпечення прав раніше депортованих з України осіб. Українські органи державної влади розглядають, зокрема, право на громадянство, на приватизацію для депортованих осіб, які повернулися в Україну, як складову частину прав людини.

Важливою проблемою для України є допомога країн-донорів, міжнародних організацій і фондів, спрямована на розв'язання проблем репатріантів в Автономній Республіці Крим. До недавнього часу ця допомога була насамперед політичного і психологічного характеру.

Лише Міжнародний фонд "Допомога" (очолює доктор Кох) щорічно, починаючи з 1993 р., подає допомогу не тільки кримським татарам, але й іншим депортованим в Криму в обсязі від 300 тис. до 1 млн. дол. У 1996 р. було надано 800 тис., в 1997 р. - 1 млн., в 1998 р. - 440 тис.

Після Женевської конференції з питань надання допомоги Україні в облаштуванні депортованих (1996 р.) та регіональної конференції з проблем біженців у Криму почали діяти програми по лінії Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, Програми розвитку й інтеграції Криму ООН і Міжнародної організації з міграції, з якими підписано відповідні угоди. В 1997 р. на облаштування кримських татар згідно з цими програмами було виділено понад 3 млн. грн. А фонд "Відродження" надав понад 3 млн. дол. США для відновлення на півострові втраченої в результаті депортації системи кримськотатарської національної освіти.

Допомогу депортованим кримським татарам останнім часом подає і Туреччина. За 5 років гуманітарної допомоги надано на суму 450 тис. дол. За ці кошти проводиться

фінансування кримськотатарських національних шкіл, здійснюються медична допомога, викуп житла, постачання продовольчих товарів тощо.

За останні три роки загальна сума, що була виділена міжнародними організаціями, складала близько 10 млн. дол. Однак, кошти, які виділяють міжнародні організації і фонди, хоч і є значними, але не відіграють поки що відчутної ролі у вирішенні соціально-економічних проблем депортованих. Тому потрібно активізувати пошук нових країн-донорів. З цією метою уряд України спільно з НБСЄ та ПРООН узгодив пакет конкретних пропозицій на 2001-2005 рр. на суму близько 10 млн. дол. США.

Про свої наміри допомогти в облаштуванні кримських татар заявили уряди та громадські організації США, Швейцарії, Норвегії, Греції, Канади та інших країн.

Отже, проблема облаштування та адаптації кримських татар попри всі зусилля держави залишається однією з найскладніших у процесі забезпечення соціально-політичної стабільності в АР Крим. І хоча Україна не несе політичної відповідальності за депортацію кримськотатарського населення та осіб інших національностей, держава взяла на себе турботу про те, щоб репатріанти змогли розпочати життя, мали всі можливості для всебічного розвитку на українській землі.